

The Fortifications of the Royal Town of Čáslav in the Light of Archaeology

The medieval town of Čáslav was fortified during the second half of the 13th century. Written sources make the first definite reference to it in 1307. Two-fifths of the fortification are preserved in good condition to this day. Reconstruction in the 1970's modified the fortifications considerably, but also facilitated the insertion of archaeologically documented static probes in the fortification area. Several rescue excavations were carried out in the fortification zone in the 1990's, leading to the discovery of the foundations of a hitherto unsuspected tower in the north-eastern corner of the fortification area.

Úvod

Nepochybně nejvýraznějším stavebním počinem vyčleňujícím městský areál z okolní krajiny byla výstavba městských hradeb. Vysoké zdi, věže a opevnění bran spolu s kostelem určovaly po staletí siluety měst. Vzhledem k tomu, že právo opevňovat obce uděloval v českém prostředí panovník (Kejř 1998, 25), našel si jejich obraz cestu i do mnoha městských znaků včetně čáslavského. Zobrazeny jsou tak již na nejstarším známém typáři čáslavské městské pečeti (např. Birnbaumová 1929, 27), který byl zřejmě vyryt ještě ve 13. století. Hradební pásmo vydělilo, s největší pravděpodobností ještě někdy ve 13. věku, z krajiny východní části středních Čech až 17 hektarů plochy (podle výpočtu Jiřího Starého je to 170 157 m², ale uvádí se také 16 ha, srov. Razim 2001, 199) budoucího královského města Čáslavi (obr. 1, 2). Mimo hradby se ocitl ostroh čáslavského Hrádku a spolu s ním také další části starší sídelní aglomerace ležící okolo tohoto přemyslovského správního hradu a centra přemyslovské provincie (např. Malina 1976; Tomášek 1999).

Obr. 1
Čáslav. Plán města z doby před rokem 1771 (podle Razim 1988, 318).

Vznik, podoba a vývoj hradebního pásma

Z pohledu historických pramenů bývá za první doklad o vzniku či existenci čáslavské městské fortifikace považována listina dochovaná dnes však pouze ve znění často zpochybňované formulářové sbírky Jindřicha z Isernie (CIM II, 86–88, č. 26). Tato písemnost, jejíž vznik je kladen před rok 1278, obsahuje instrukce pro opevnění nejmenovaného města v Čechách, které má být postaveno dle vzoru opevnění města Kolína. Již A. Sedláček (Sedláček 1874, 26–27) upozornil na shodu v základní charakteristice opevnění uváděnou listinou s dochovanou čáslavskou fortifikací. Má jít o opevnění prolomené třemi branami a brankou k vodě. V jeho pojetí čáslavskými branami Pražskou (Horskou), Chrudimskou a Brodskou. Čtvrť, zvaná v novověku Žižkova, vedla k Podměstskému rybníku, a má se jednat o listinou zmiňovanou branku. Toto ztotožnění nejmenovaného města s Čáslaví se opakuje i v pracích dalších historiků prakticky bez dalšího zkoumání. Až V. Razim (Razim 1988, 316) přispěl k diskusi o této interpretaci, když poukázal na fakt, že skutečně realizované hradební věže byly v Kolíně válcové, a v Čáslaví jsou půlkruhové, tedy typově zcela odlišné. Dále se zdá pravděpodobné, že také branka zvaná dnes Žižkova, byla minimálně v pozdním středověku standardní městskou bránou (Razim 2001, 195–206). Branka k vodě je písemnými prameny připomínána až k roku 1417.

Někdy před rok 1278 obsahově sahá ještě další listina, dochovaná opět pouze ve formulářovém znění, zmiňující se o opravě příkopu. Také ta je spojována s Čáslaví (RBM II, 466, č. 1105). První zmínka o existenci čáslavské městské fortifikace, kterou lze již považovat za nepochybnou, pochází z roku 1307 (CIM II, 154–155, č. 84).

O topografii městské fortifikace můžeme říci, že hlavní městská hradba byla zpevněna asi pětaticetmi hradebními věžemi stojícími v rozestupech asi 25–40 m. Tam, kde je to dnes možné, lze tyto věže charakterizovat jako půlválcové, směrem do města uzavřené. Výjimku tvoří hranolová věž dosud stojící v jihozápadní části hradeb v místech, kam bývá situován minoritský klášter. Její vztah k ostatním konstrukcím hradeb je však nejasný a spíše se zdá, že byla do hradební zdi vestavěna až později. Dle údajů stavebně historického průzkumu (Malina 1976, 121) se původní výška hradeb pohybovala mezi 10 a 15 metry

a její šířka, doložená také archeologicky, činila přibližně 2,5 m. Jak však prokázal V. Razím, rekonstruovaná výška je nadsazená a ve skutečnosti dosahovala jen 8 až 9 metrů včetně předprsně s cimbuřím (Razím 1988, 318). Hradbu prolomovaly již zmíněné tři městské brány. Byla to brána Pražská či Horská vedoucí k severozápadu, Chrudimská (Hradecká) směřující na severovýchod a Brodská na jihovýchod. Brány zpevňovaly pravděpodobně válcové věže, z nichž stojí dosud pouze věž Brodské brány zvaná Otakarka (**obr. 3:9, 4**). Architektonická podoba opevnění této brány bývá srovnávána s částečně dochovanou bránou městské lokace Přemysla Otakara II. v rakouském Marchegg (Malina 1976, 130–133). O podobě ostatních bran nevíme o mnoho více, než nám ukazují Willenbergova veduta z roku 1602 (**obr. 3**) a plány města z 18. a 19. století (**obr. 1, 2**). O původním opevnění tzv. Žižkovy branky či brány toho víme ještě méně a je dosti pravděpodobné, že mohla být opravdu zřízena až dodatečně. Její opevnění je v pozdním středověku velmi vyvinuté a nešlo zcela jistě o pouhou branku k vodě (Razím 2001, 202). Dodnes se tu dochoval pozoruhodný detail, kterým je branka vedoucí z hlavní městské hradby na parkán a pak zřejmě dále do prostoru valového opevnění (**obr. 5, 6**).

V odstupu asi 10 m od hlavní hradební zdi se nacházela zeď parkánová, zpevněná baštami (**obr. 7**). Obepínala celé město, jak dokládají dochované plány z 18. a 19. století i Willenbergova veduta města (**obr. 1–3**).

Obr. 2
Čáslav na tzv. císařském otisku
stabilního katastru z roku 1838.

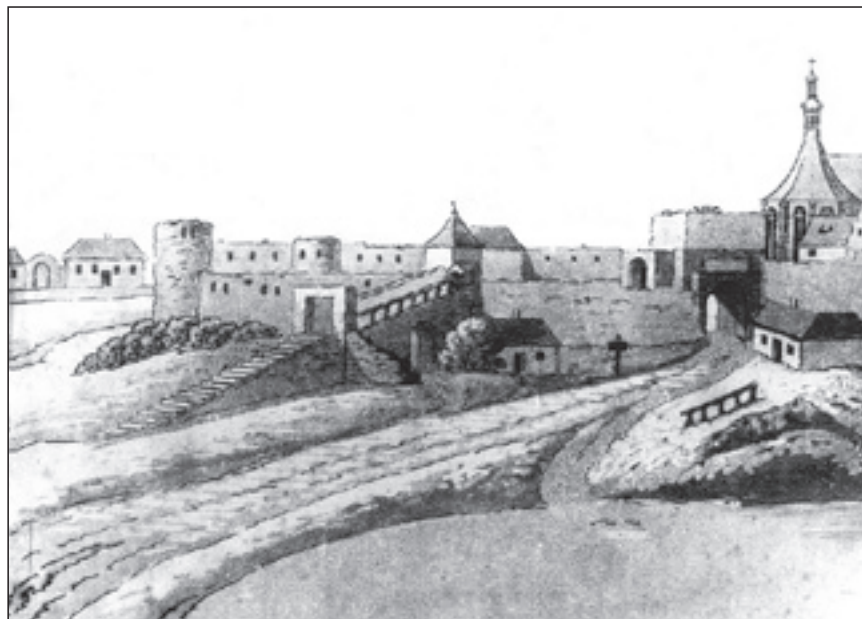
Obr. 3
Čáslav od jihozápadu na Willenbergově
vedutě města z roku 1602.

Obr. 4
Věž Brodské brány zvaná Otakarka.
Foto M. Tomášek.

Obr. 5
Fortna v blízkosti tzv. Žižkovy brány
před poslední rekonstrukcí.
Foto M. Tomášek.

Obr. 6
Nedatovaná kresba opevnění
tzv. Žižkovy branky – archiv Městského
muzea a knihovny Čáslav.

Před parkánovou hradbou byl vyhlouben příkop, který je na plánu z 18. století opět viditelný ještě po celém obvodu města. Před ním rozeznáme valové těleso, zachycené tímto plánem i Willenbergovou vedutou. Willenbergova veduta ukazuje také ještě část třetí hradby s baštami na koruně valového tělesa a naznačuje možnost existence druhého valového tělesa a příkopu, což potvrzují i výsledky archeologického výzkumu v prostoru tzv. Hlaváčových domů (severozápadní část fortifikace směřující od Žižkovy brány k Hrádku a dále).

Obr. 7
Bašta parkánové hradby
v jihovýchodním ohybu
hradeb – archiv Městského muzea
a knihovny Čáslav.

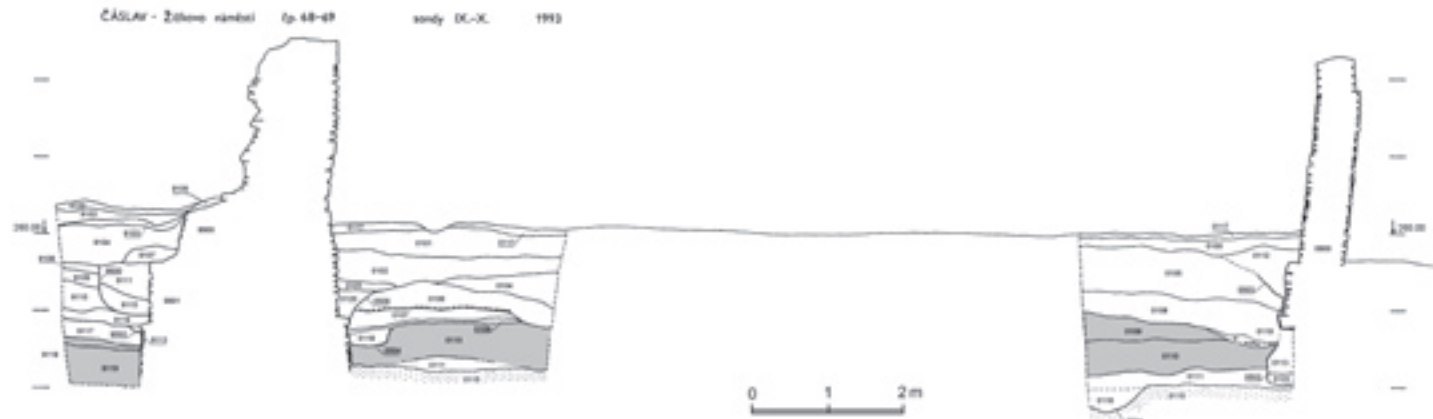
Lze tedy shrnout, že před husitskými válkami i po nich byla Čáslav významnou městskou pevností. Tu v průběhu středověku obepínal pás hlavní městské hradby zpevněné věžemi, dále parkánová hradba s baštami a příčný profil fortifikace ukončovaly snad ještě dva sypané valy s příkopy, obepínající větší část městského obvodu. I v pozdějším období byla fortifikace udržována a opravována, což dokládají také některé písemné zprávy (Sedláček 1874, 96; Malina 1976, 82). V roce 1771 však bylo hradební pásmo rozparcelováno, rozprodáno a terénní reliéf spolu s větší částí opevnění rychle zanikl (Sedláček 1874, 244).

Archeologické výzkumy v hradebním pásmu

Bližší představa o podobě hradebního pásma v době prvních desítek let jeho vývoje nám uniká. Nevíme, kdy a v jakém pořadí ty které jeho části vznikaly. Vyhodnocení dosud provedených archeologických sondáží směřujících k základům městských zdí pouze konstatuje, že v několika případech jsou pod jejich základovými partiemi dochovány vrstvy antropogenního původu. K uložení těchto vrstev a jejich obohacení o archeologický materiál došlo ještě před vlastní stavbou hradeb. Datace keramického materiálu, který obsahují, spadá obecně do 13. století, a to spíše do jeho první poloviny.

Obr. 8
Čáslav, čp. 68, profil výzkumu sond IX a X.
Kreslil M. Tomášek.

Poprvé tuto situaci ukázaly výsledky dokumentace geologických sond číslo 9 a 10 v jihovýchodní části města, realizované na počátku sedmdesátých let minulého století (Pavů 1981, 299–301). Jde o prostor, kde v době před husitskými válkami stával minoritský klášter (Skálová – Tomášek 1996, 99–104). Podruhé na stejný vývoj ukázal rozbor terénní situace dvou sond (č. IX a X), realizovaných v roce 1993 při výzkumu čp. 68 (Tomášek 1995, 444–454) na severovýchodě města nedaleko bývalé Chrudimské brány (obr. 8). Sondy byly položeny do prostoru hlavní městské hradební zdi, parkánu a dnes stojící parkánové hradby. V tomto konkrétním místě nelze rozhodnout, zda současně s hlavní hradbou byla postavena také hradba parkánová. Její dnešní podoba pochází až z 2. poloviny 15. století (srovnej Frolík – Tomášek 1995, 174–186).

Dosud nepublikované je zjištění nárožní věže v jihovýchodním rohu města, v zázemí domu čp. 91 (obr. 9, 10), která byla dokumentována náhodně v roce 2001 při stavbě bazénu. Tuto věž hlavní městské hradby zachycuje ještě plán města

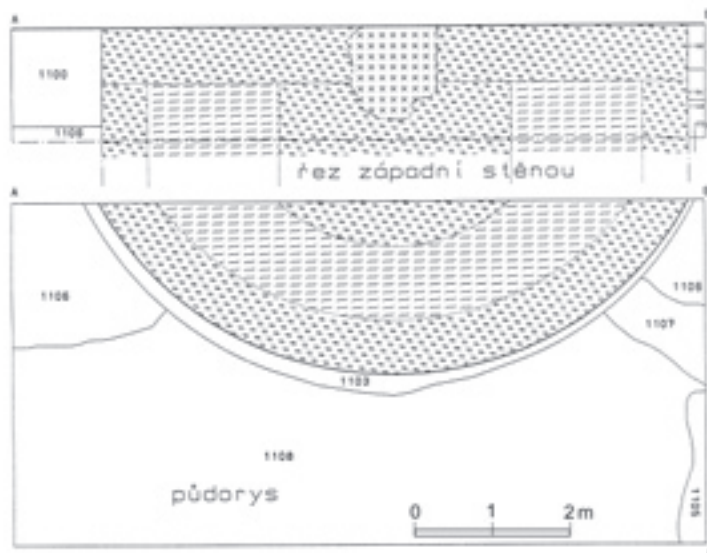
z doby před rokem 1771 (**obr. 1**). Po tomto datu byla zbourána a na mladších mapových dílech včetně císařského otisku stabilního katastru z roku 1838 (**obr. 2**) již chybí. Ze základového vkopu zdíva této věže pochází archeologický materiál, který můžeme přiřadit ještě do sklonku 13. století či na počátek věku následujícího (**obr. 9**).

Je dobré připomenout ještě informace pocházející z dokumentace zničené plochy zázemí tzv. Hlaváčových domů (**obr. 11–13**), ležících v severozápadním ohybu městské fortifikace, stáčejíci se zde severně od tzv. Žižkovy brány. Tamní archeologickou situaci charakterizují především torza pohřebiště a mladohradištních sídlištních situací. V souvislosti s opevněním městské obce je důležité, že tato sídelní komponenta zde byla překryta dvěma valovými tělesy, která obsahují keramický inventář obohacený již o prvky mladší středověké keramické produkce (**obr. 13**). Chybí zde ale zastoupení keramické produkce 15. a mladších století. I když získaný soubor archeologických artefaktů není nijak veliký a metoda jejich záchrany je velmi problematická, zdá se být oprávněné konstatování, že také valové opevnění v této části vzniklo ještě před husitskými válkami (Tomášek 1998a, 395–410).

Obr. 9

Čáslav, čp. 91, terénní dokumentace odhaleného zdíva věže hlavní městské hradební zdi a výběr nálezů keramických zlomků ze základového vkopu pro ni (1103).

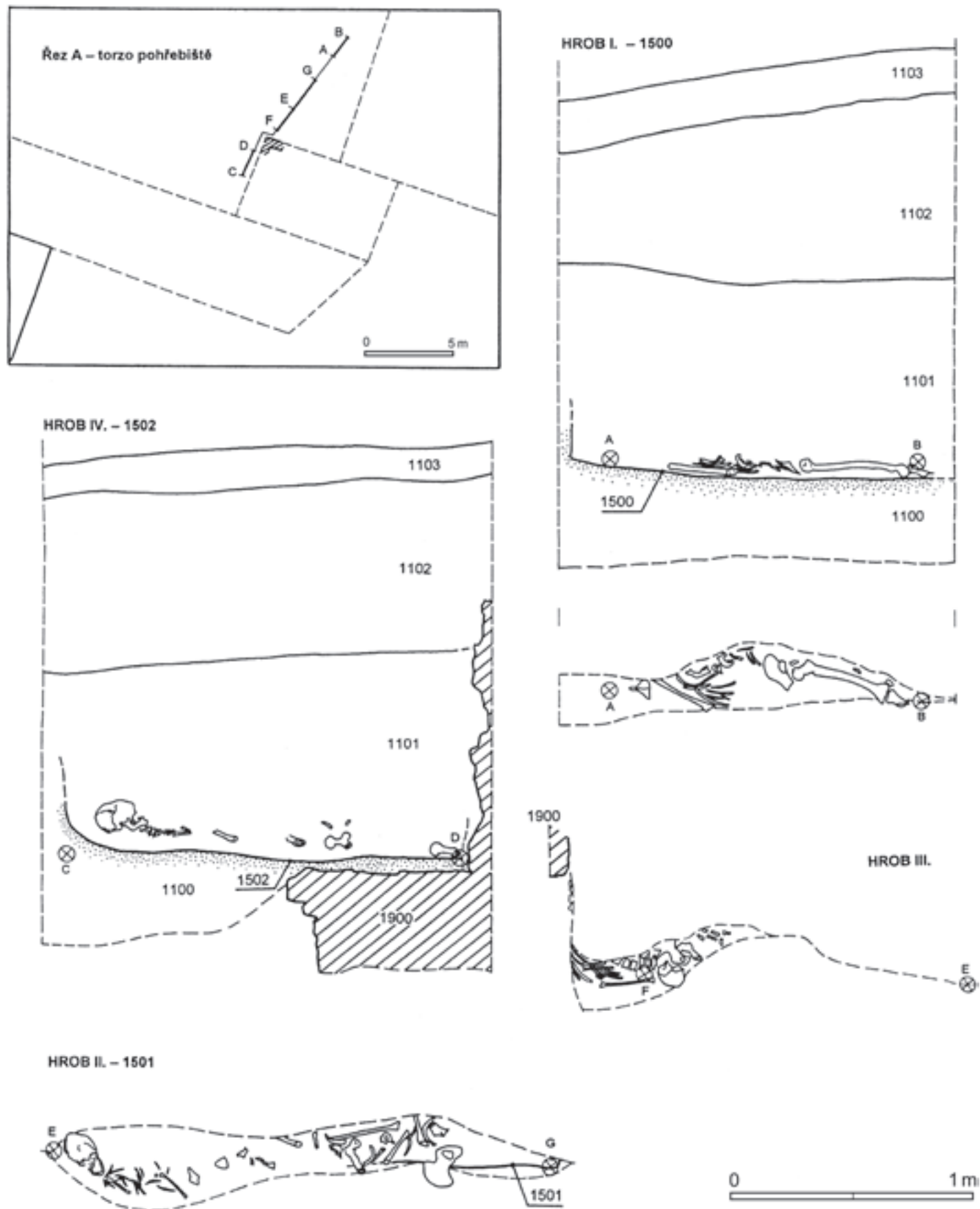
Kreslil J. Starý a M. Tomášek.

Obr. 10

Čáslav, čp. 91, pohled na odhalené zdívo věže hlavní městské hradební zdi.
Foto M. Tomášek.

Obr. 11
Tzv. Hlaváčovy domy. Dokumentace zbytků mladohradištního pohřebiště. Kreslil M. Tomášek.

Obr. 12
Tzv. Hlaváčovy domy. Materiál staršího sídlištního horizontu.
Kreslil M. Tomášek.

Obr. 13
Tzv. Hlaváčovy domy. Materiál mladšího sídlištního horizontu.
Kreslil M. Tomášek.

Hradebního pásma se dotkly ještě další drobnější archeologické záchranné akce. Byly realizovány především v prostoru, kam bývá kladen komplex minoritského kláštera, zaniklý na počátku husitských válek. O výsledcích terénních výzkumů této části fortifikace jsme referovali na konferenci FUMA 2007.

V současnosti již bohužel z reliéfu valového tělesa hradeb mnoho nezbývá. Pouze v jižní části města, za dnešními domy čp. 125 a 126, je v zahradě ještě dosud dochován (obr. 14). Zde se snad v budoucnu podaří upřesnit, na základě výsledků nějakého definovaného a nevelkého destruktivního archeologického výzkumu, dobu vzniku, konstrukci i vývoj valového pásma čáslavské středověké městské pevnosti.

Obr. 14
Zázemí dnešních čp. 125–126. V současnosti již poslední terénní zbytek valového opevnění města. Foto M. Tomášek.

Hmotné prameny

Z dosud publikovaných souborů archeologických artefaktů, které máme z Čáslavi k dispozici, je třeba zmínit ty z nich, jež pocházejí ze sond provázejících statické zajištění dochovaných částí čáslavského městského opevnění, a to především jeho jihovýchodní části (Pavlů 1981, 299–301; Pavlů 1982, 75–160; Pavlů 1991, 119–137). Dokumentovány zde byly stratigrafie obsahující keramické zlomky mladší středověké produkce a raného novověku a publikované jsou v úplném katalogu. Ve dvou ze sond byl získán již zmíněný řez stratografií hradebního pásma s horizontem starším, než je nejstarší městská fortifikace.

Jak již bylo zmíněno, podobný vývoj stratigrafie jsme evidovali také při výzkumu hradebního pásma za čp. 68 v severovýchodním úseku opevnění města (Tomášek 1995, 444–454). Dvě ze sond byly tehdy umístěny do hradebního pásma. Sonda IX (veliká 2×3 m) byla přiložena k hlavní městské hradbě, a to z její vnitřní strany. Sonda X (šíroká 1 m) prořala parkán. Ta byla nakonec realizována ve dvou částech přilehlých k oběma městským zdem (3 m dlouhé).

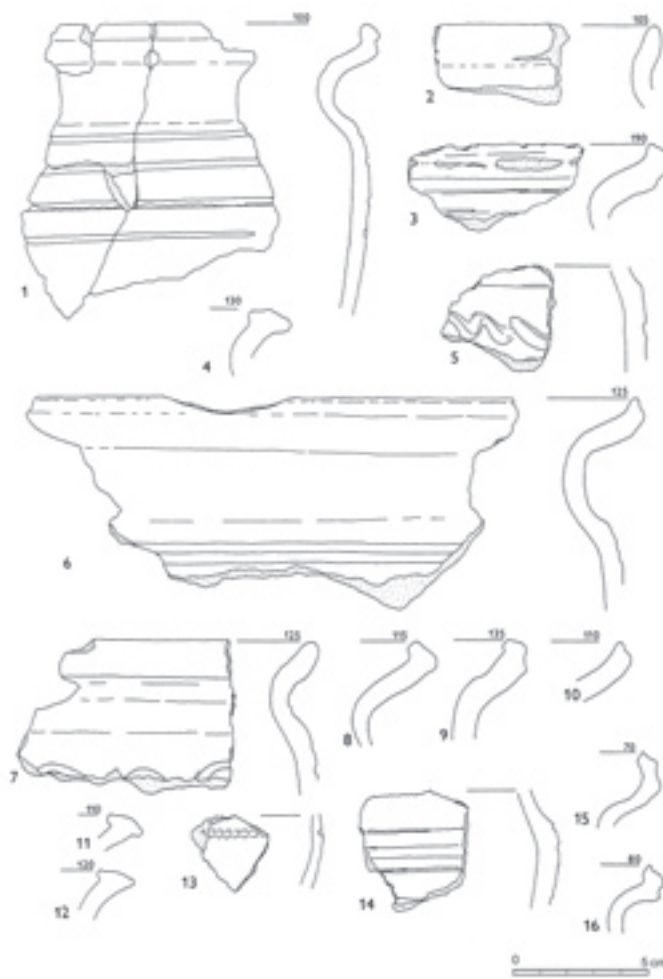
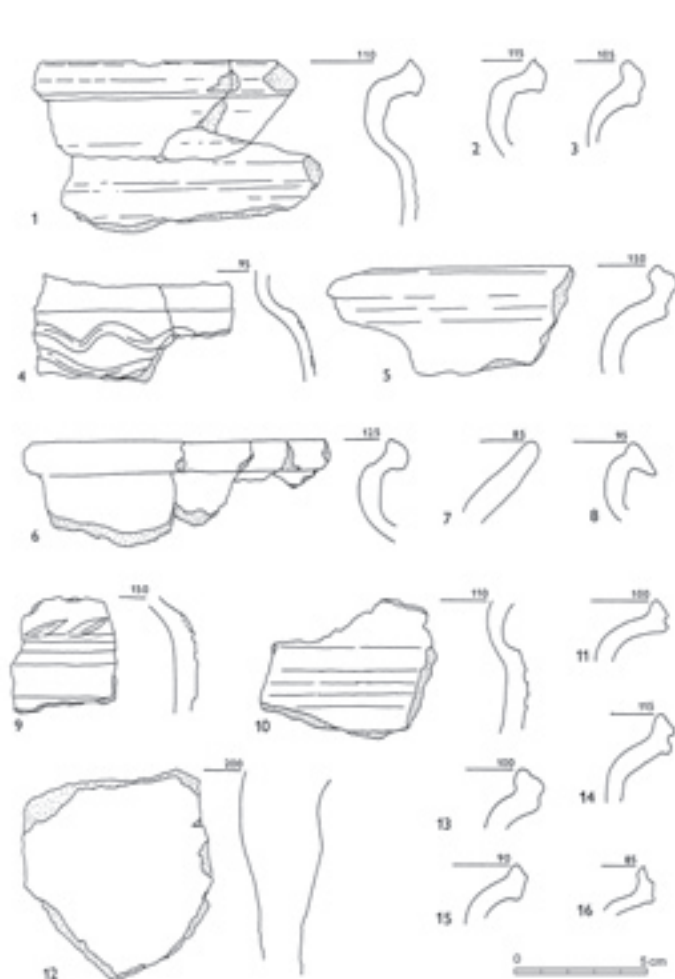
Nejstarším horizontem zde byl pravěký objekt a také středověké vrstvy obsahovaly příměsi pravěkých keramických zlomků. Šlo o 8 % zlomků z celkového počtu a bylo možné je datovat do kontextu kultury s keramikou vypíchanou. Ještě před stavbou hradebního pásma vzniklo souvrství (**obr. 8**) obsahující středověký keramický materiál. Soubor keramických zlomků z horizontu I tvoří střepy nádob vyrobených z místní slídnaté hrnčiny. Dna jsou podsypaná a nevidujeme ucha. Nádoby jsou především bezuché hrnky se vzhůru vytaženými okraji a jejich variantami. Výzdobné prvky představují ryté vlnice, rytá šroubovice a pásy vseků. V souboru jsou také zlomky zásobnicových nádob, které se technologicky váží na grafitovou hrnčinu (**obr. 15**).

Na horizont I navázal horizont II, spojený již se vznikem hradebního tělesa (**obr. 16**). Hlavní městská zeď byla původně široká 2,4 m a postavena z místního kamene, kterým je dvojslídlná svorová rula, kvarciticcká rula a amfibolit (Malina 1976, 141). Stojící parkánová zeď v tomto místě pochází dle keramické komponenty nejdříve z 2. poloviny 15. století. Další horizont vývoje, horizont III, přiléhá k vnitřní lici hlavní městské zdi a tvořily jej vrstvy odpadového a smetištního charakteru. Také tento soubor zlomků archeologických nálezů představuje prakticky výhradně keramika místní proveniencí a také zde jsou dna podsypaná a nevidujeme ucha. Celkově se mnoho neliší od horizontu I, až na absenci keramiky grafitované.

Do tohoto horizontu se zahluvovala odpadní jáma, z jejíž výplně pochází soubor keramiky a skla. Ten však již spadá až do 14. století, a to spíše do jeho druhé poloviny. Jednalo se o dvě rekonstruovatelné nádoby. První je hrnec s páskovým

Obr. 15
Čáslav, čp. 68, materiál horizontu I. Kreslil M. Tomášek.

Obr. 16
Čáslav, čp. 68, materiál horizontu II. Kreslil M. Tomášek.

uchem zdobeným vřesky. Podhrdlí je zdobeno vývalkovou šroubovicí. Vyroben je z místní hrčiny a dno bylo podsypáno. Také džbánek s uchem je vyroben z místní hrčiny a jeho dno podsypáno. Zbytek souboru tvoří již pouze zlomky a jedno torzo hrnce (džbánu?) zdobeného vývalkovou šroubovicí. Soubor doplňovaly ještě četné zlomky dutého skla. Jedna číše tzv. českého typu byla rekonstruována (Tomášek 1995, 451–452, obr. 7 a 8).

Chronologické opory pro absolutní datování prvních horizontů vývoje stratigrafie nejsou nijak zvlášť výrazné. V horizontu I evidujeme ještě grafitované zásobnicové tvary s kyjovitými okraji. Nemáme výrazné prvky inovace keramiky mladšího středověku. Keramické zlomky uložené v této části stratigrafie plnily svou úlohu ve 13. století, a to spíše ještě v jeho starším období. V horizontu II je postavena hlavní městská hradba. Výpověď historických pramenů klade vznik městského opevnění do širšího rozmezí 2. poloviny 13. století. Tento interval lze s jistou opatrností ještě zmenšit do závěrečné čtvrtiny 13. věku. Keramický materiál z horizontu III není nijak výrazně odlišný od horizontu I. Stejně jako všude v Čáslavi sledujeme nekонтрастní vývoj místní keramické produkce. Datování vzniku této části stratigrafie snad spadá ještě do 13. či na počátek 14. století. Chronologická výpověď naposledy zmíněného objektu s hrncem a džbánem s uchem i vývalková šroubovice a především soubor dutého skla odpovídá 14. století (Černá 1994).

Další soubory archeologických nálezů získané záchrannými archeologickými akcemi posledních let bohužel neumožňují kvalitní vyhodnocení. Čáslavských hradeb se dotkla zmíněná drobná záchranná akce v jihovýchodním ohybu čáslavského opevnění za dnešním domem čp. 91 (Tomášek 2000, NZ č. j. 3635/00). Ta přinesla zjištění polohy jedné z dnes bohužel zaniklých věží hlavní městské hradby. Tato věž byla zbořena před rokem 1838 a v rekonstrukčních plánech městského opevnění se dosud nenacházela. Z jejího základového vkopu (vrstva 1103) pochází nečetný soubor keramických úlomků, z nichž některé mohou pocházet ještě ze 13. století (**obr. 9**).

1) Prameny pro vytvoření lokální chronologie keramické produkce byly zpřístupněny např. v pracích V. Mouchy a Z. Smetánky (Moucha – Smetánka 1964, 646–654, 658), Ireny Pavlů (Pavlů 1981; 1982; 1991) i citovaných prací autora. Srovnávány pak byly s řadou dalších publikovaných souborů širšího regionu (např. Kouřim, Chrudim, Hradec Králové) i s literaturou obecnou (např. Klápště 1998, 138–158).

Záchranný archeologický výzkum realizovaný roku 1997 v zázemí tzv. Hlaváčových domů (čp. 85 a 1085) byl bohužel omezen prakticky pouze na dokumentaci profilů terénních změn, které majitel provedl bez archeologického výzkumu. V řezu A zachytil torza minimálně osmi pohřbených jedinců (**obr. 11**). Řezy B a C, vedoucí zhruba v Z–V směru prořezaly zbytky tělesa valu a pod ním ležící sídlištní situace (srov. Tomášek 1998a, 404–407, obr. 1–5). Soubor keramických zlomků pocházející ze vzorkování dokumentovaných profilů je početně velmi malý. Jedná se celkem o 61 zlomků z dokumentace profilu B a zlomky dvou nádob, z nichž jedna je rekonstruovatelná (**obr. 12**, vrstva 4105), pocházející z dokumentace profilu C. Další desítky zlomků přinesly sběry na bagrováním zničené ploše zázemí empírového statku. Lze konstatovat, že většina dokumentovaných keramických zlomků je starší než ze 14. století. Výběr zlomků starší výrobní tradice (**obr. 12**) představuje především bezuché hrnce. Keramická hmota obsahuje drobně drcenou slídu, typickou spíše pro starší hradištní keramiku této oblasti. Keramiku nesoucí stopy inovace 13. století, jako jsou např. pokličky a misky (**obr. 13**), představují zlomky vyrobené z keramické hmoty obsahující hrubě drcené „šupiny“ slídy. Tato hrčina je charakteristická pro lokální produkci hluboko až někde na sklonek 14. století. **1)**

Závěr

2) Předložený přehled vychází z již dříve autorem publikovaných příspěvků na toto téma a dosud nepublikovaného rukopisu doktorské práce, obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2004.

Zdá se tedy, že základ zdi městského opevnění, stojících ve významných částech dodnes, skutečně vznikl ještě ve 13. století (**obr. 17, 18**). Také související příkopy a valy doplnily městskou pevnost zřejmě ještě do husitských válek. Archeologické situace u uvedených drobnějších archeologických akcí tomu alespoň odpovídají a historické prameny a stavebně historický průzkum dochovaných částí fortifikace tomu nijak neodporují (Razim 1988, 309–339; Tomášek 1998b, 87–95). Na další základní otázky, jakými jsou například přesnější podoba a vývoj opevnění městských bran a jejich předbraní či vývoj dvou valových pásů obkružujících městské zdi, nepřináší archeologie bohužel dosud žádné významnější odpovědi. **2)**

Obr. 17
Dnešní stav hlavní hradební zdi v jihovýchodním úseku hradeb nad Podměstským rybníkem.
Foto Jolana Šanderová.

Obr. 18
Jihovýchodní úsek hradebního pásma na historickém snímku – archiv Městského muzea a knihovny Čáslav.

Nepublikované zprávy

TOMÁŠEK, M. 2000

Zpráva o archeologické akci v Archivu NZ ARÚ AV ČR, č. j. 3635/00

Prameny a literatura

BIRNBAUMOVÁ, A. 1929

Soupis památek historických a uměleckých v Čechách 44. Politický okres čáslavský – Resumé. Praha

CIM II

Codex juris municipalis regni Bohemiae. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419. Čelakovský, J. (ed.), Praha 1895

ČERNÁ, E. A KOL. 1994

Středověké sklo v zemích Koruny české. Katalog výstavy. Most

FROLÍK, J. – TOMÁŠEK, M. 1995Archeologický výzkum historického jádra Čáslavi v letech 1991–1993, *Archaeologia historica* 20, 174–186**KEJŘ, J. 1998**

Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha: Karolinum

KLÁPŠTĚ, J. 1998Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, *Archeologické rozhledy* L, 138–158**MALINA, J. A KOL. 1976**

Čáslav. Vývoj životního prostředí. Brno

MOUCHA, V. –**SMETÁNKA, Z. 1964**Revisní výzkum na čáslavském Hrádku, *Archeologické rozhledy* XVI, 646–654, 658**PAVLŮ, I. 1981**Vzorek raně středověké keramiky z Čáslavě. In: *Praehistorica VIII – Varia archaeologica* 2 (Sborník k počtě 80. narozenin akademika Jana Filipa), Praha, 295–299**PAVLŮ, I. 1982**K počátkům Čáslavě I. Katalog – archeologické nálezy při městských hradbách. In: *Praehistorica X – Varia archaeologica* 3, 75–160**PAVLŮ, I. 1991**K počátkům Čáslavě II. Zhodnocení archeologických dat. In: *Praehistorica* 18 – *Varia archaeologica* 5, 119–137**RAZÍM, V. 1988**Kolin, Čáslav, Nymburk – městská opevnění posledních Přemyslovců, *Umění* XXXVI, 304–339**RAZÍM, V. 2001**K získávání kamene na stavbu středověkých městských hradeb, *Archaeologia historica* 26, 195–206**RBM II**

Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (1253–1310). Emler J. (ed.), Pragae 1882

SEDLÁČEK, A. 1874

Děje města Čáslavě. Praha

SKÁLOVÁ V. –**TOMÁŠEK, M. 1996**

Pozůstatky minoritského kláštera v Čáslavi. In: Sborník přátel starožitností 4, Praha, 99–104

TOMÁŠEK, M. 1995Archeologický výzkum hradebního pásma v Čáslavi v roce 1993, *Archeologické rozhledy* XLVII, 444–454**TOMÁŠEK, M. 1998A**Bývaly Hlaváčovy domy..., *Archeologie ve středních Čechách* 2, 395–410**TOMÁŠEK, M. 1998B**Čáslav – příklad přeměny raně středověkého správního centra ve vrcholně středověké město. In: Wachowski, K. (ed.), *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech, „Rewolucja” XIII. wieku*, Wrocław, 87–95**TOMÁŠEK, M. ED. 1999**

Čáslav – místo pro život. Svědectví archeologie. Čáslav

Befestigung der königlichen Stadt Čáslav aus der Sicht der Archäologie

Die Stadt Čáslav liegt am Ostrand Mittelböhmens, an einer wichtigen historischen Straße, die Böhmen mit Mähren verband. Ein Vorgänger der heutigen Stadt war die Verwaltungsburg der Przemysliden, der Sitz der Verwaltung der Provinz von Čáslav. Unweit davon entsteht in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts die königliche Stadt Čáslav. Laut schriftlichen Quellen wurde sie spätestens 1307 mit Stadtmauern umzogen. Auf die Anfänge ihres Aufbaus nehmen zwei Urkunden Bezug, die in die Zeit vor dem Jahr 1278 datiert sind, aber nur im Rahmen der Formularsammlung erhalten blieben.

Anhand der Analyse historischer Quellen und archäologischer Funde lässt sich von der Befestigung der ca. 17 ha einnehmenden mittelalterlichen Stadt Čáslav ein ovaler Grundriss rekonstruieren. Die Befestigung bestand im Kern aus der Stadtmauer, die 8–9 m hoch und ca. 2,5 m breit, und mit ca. 35 halbrunden, nach innen geschlossenen Türmen verfestigt war, die in Abständen von 25–40 m angeordnet waren. Die Stadtmauer war von drei Toren durchbrochen, die nach Nordwesten, Nordenosten und Südosten ausgerichtet waren. Nach den erhaltenen Stadtplänen und Veduten (**Abb. 1–3**) waren alle Tore jeweils mit einem hohen walzenförmigen Turm befestigt, wovon ein einziger erhalten blieb, der das in südöstliche Richtung blickende Tor schützte (**Abb. 4**). Nach Westen, in Richtung des heutigen Podměstský-Teichs, führte die sog. Žizka-Pforte orientiert. Sie stellte – mindestens im Spätmittelalter – auch ein Stadttor mit allem Drum und Dran dar. An die Stadtmauer schloss sich der Stadtgraben mit der Zwingermauer an, die mit polygonalen Basteien verfestigt war. Den Querschnitt wurde durch Gräben und wohl noch durch zwei Walkkörper vervollständigt, die praktisch die ganze Stadt umgaben. Der Befestigungsgürtel wurde instand gehalten und ausgebessert. Sein schnelles Verschwinden ereignete sich nach seiner Parzellierung und Übereignung an Privatpersonen im Jahre 1771. Trotzdem blieben bis heute erhebliche Teile der Stadtmauer und des Stadtgrabens (ca. 2/5 ihrer Umfassung) erhalten.

Archäologische Grabungen in Bereich der Stadtmauern sind weder umfangreich noch bedeutend. Es handelte sich vor allem um kleine Rettungsgrabungen. Leider ging es in unserem Fall häufig eher um die Dokumentation von Torsos und Profilen infolge vorher nicht angekündigter Aushübe. Das war bereits in den 70er Jahren der Fall, als viele statische Suchschnitte dokumentiert wurden. Genauso war es im Hinterland der Nr. 85 und 1085 im südwestlichen Teil der Stadtbefestigung (an der Žizka-Pforte), wo Bagger das letzte bedeutsame Relikt der Wallbefestigung dem Erdboden gleichmachten. Eigentlich war dies auch im Falle der Dokumentation der Fundamente eines der nicht mehr vorhandenen Türme der Stadtmauer in der südöstlichen Biegung der Fortifikation (Nr. 91, **Abb. 9, 10**) genauso. Eine ordentliche archäologische Grabung erfolgte somit praktisch nur bei der Sondierung der Befestigungszone im Hinterland der Nr. 68 westlich des ehemaligen (nach Norden ausgerichteten) Chrudimer Tors. Der dortige Befund deutete darauf hin, dass die Stelle im Mittelalter besiedelt war, noch bevor die Befestigung errichtet worden war. Die Zwingermauer stammt hier erst aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Es wurde jedoch das Negativ ihres Vorgängers entdeckt. Das gewonnene archäologische Material konnte dahingehend ausgewertet werden, dass es noch im 13. Jahrhundert (**Abb. 15**) oder in der 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts (**Abb. 16**) entstanden war.

Bildbeschreibungen

Abb. 1
Čáslav. Stadtplan aus der Zeit vor dem Jahre 1771 (nach Razim 1988, 318).

Abb. 2
Čáslav auf dem sog. kaiserlichen Abdruck des Stablen Katasters aus dem Jahre 1838.

Abb. 3
Čáslav vom Südwesten aus gesehen auf der von Willenberg gemalten Vedute der Stadt aus dem Jahre 1602.

Abb. 4
Turm des Brodská Tors. Der Turm wird auch Otakarka genannt – Foto von M. Tomášek.

Abb. 5
Pforte in der Nähe des sog. Žizka-Tors vor der letzten Renovierung – Foto von M. Tomášek.

Abb. 6
Undatierte Zeichnung der Befestigung des sog. Žizka-Tors – Archiv des Stadtmuseums und der Bibliothek von Čáslav.

Abb. 7
Bastei der Zwingermauer im südwestlichen Bogen der Ringmauer – Archiv des Stadtmuseums und der Bibliothek Čáslav.

Abb. 8
Čáslav, Konstr. Nr. 68, Profil der Sondierungen IX und X – Zeichnung von M. Tomášek.

Abb. 9
Čáslav, Konstr. Nr. 91, Geländedokumentation eines freigelegten, zum Turm der Ringmauer gehörenden Mauerwerks und Auswahl von Keramikfragmenten – Zeichnung von J. Starý und M. Tomášek.

Abb. 10
Čáslav, Konstr. Nr. 91, Blick auf das freigelegte, zum Turm der Ringmauer gehörende Mauerwerk – Foto von M. Tomášek.

Abb. 11
Sog. Hlaváč's Häuser. Dokumentation der Reste einer Begräbnisstätte aus der jüngeren Burgwalzeit – Zeichnung von M. Tomášek.

Abb. 12
Sog. Hlaváč's Häuser. Material des älteren Siedlungshorizontes – Zeichnung von M. Tomášek.

Abb. 13
Sog. Hlaváč's Häuser. Material des jüngeren Siedlungshorizontes – Zeichnung von M. Tomášek.

Abb. 14
Hinterland der heutigen Konstr. Nr. 125–126. Letzte, heute noch vorhandene Geländeüberreste der Wallbefestigung der Stadt – Foto von M. Tomášek.

Abb. 15
Čáslav Konstr. Nr. 68, Material des Siedlungshorizontes I – Zeichnung von M. Tomášek.

Abb. 16
Čáslav, Konstr. Nr. 68, Material des Siedlungshorizontes II – Zeichnung von M. Tomášek.

Abb. 17
Der heutige Zustand der Hauptbefestigungsmauer im südwestlichen Abschnitt der Mauer oberhalb des Podměstský-Teichs – Foto von Jolana Šanderová.

Abb. 18
Der südwestliche Abschnitt der Mauerzone auf dem historischen Bild – Archiv des Stadtmuseums und der Bibliothek Čáslav.